

Minner fra mine siste år på folkeskolen.

Jeg har to klassebilder fra folkeskolen. Det ene er fra Nordnes Skole, der 29 2.klassinger står oppstilt foran gymnastikksalen, alle med armene over kors, med ett unntak. Det andre er tatt på Nygård Skole da vi gikk i 6. klasse og inkluderer vår legendariske klasseforstander, herr Aarhus. Bildet viser at elevtallet her er kommet ned i 21 og at bare 13 er tilbake av den opprinnelige klassen, mens 8 er kommet til under veis. Årsaken til disse endringene var nok først og fremst at mange familier flyttet på seg i krigsårene og lot barna overføre til lokale skoler på nye hjemsteder. Elevtallet for Nordnes skole gikk ned og det ble behov for færre klasser på hvert alderstrinn, noe som igjen påvirket elevsammensetningen i klassen min. En annen årsak til at så mange forsvant underveis var dessuten at enkelte måtte ta skoleår opp igjen eller ble overført til spesialklasser / -skoler

Da jeg høsten 43 begynte på mitt siste folkeskoleår, var broder Odd et av de nye innslag i klassen. Han kjente jeg jo rimelig bra fra før. Det gjorde jeg derimot ikke når det gjaldt en annen nykomling, nemlig Roald. Han hørte hjemme i området rundt Skottegaten, ned mot Nøstet, var sønn av en brannmann og hadde en helt alminnelig bakgrunn. Men det skulle snart vise seg at gutten var noe utenom det vanlige. Det første vi registrerte var hans begavelse som tegner. Vi hadde flere i klassen som var ganske flinke til å tegne, men sammenliknet med Roald ble de alle dilettanter. Han bedrev rett og slett tegnekunst på høyt plan, slik vi 13-åringer opplevde det. Jeg tror ikke han hadde hatt noen spesialundervisning i faget. Det handlet om et medfødt talent og jeg var ikke alene om å la meg imponere av hans ferdigheter. Å kunne tegne ga en viss status, den gang som nå.

Roald var generelt flink på skolen, men ikke spesielt opptatt av å få gode karakterer. Han fant det meste av skolestoffet og pensum heller kjedelig og lå på mange måter langt foran sin alder.

Som ny i klassen hadde han stor fornøyelse av lærer Aarhus sine "forestillinger", som vi andre forlenget var blitt vant til. Spesielt appellerte morgenandaktene til hans humoristiske sans. Roald var erklært fritenker. Han kjente godt til de greske og klassiske filosofer og visste hvilke "retninger" de enkelte sto for. Ofte doserte han sine kjepphester for oss "dødelige" og jeg ble etter hvert en av hans "disipler". Vi ble gode kamerater i de nærmest følgende år. Roald utviklet etter hvert store kunnskaper innen klassisk litteratur og musikk, lærte seg notelesing og skriving, spilte gitar og sang lieder og prøvde seg sågar som komponist. Jeg lærte mye av å være sammen med ham og vi hadde mange artige diskusjoner. Han ga meg rett og slett en del intellektuelle impulser. Men Roald hadde ingen ambisjoner. Som voksen endte han som kontormann på Kemnerkontoret og forble en høyst lokal "berømt" til han høsten 98 endte sine dager på Korskirkenes alders- og pleieheim. Han hadde en god venn i Georg Johansen som ga ham pene minneord i B. T.

Det store smellet.

Som nevnt foran fikk mitt siste år på folkeskolen en brå og heller dramatisk avslutning da den 20. april 1944 smalt på Bradbenken. Lærer Aarhus var så vidt ferdig med sin daglige morgenandakt da rystelsen, lufttrykket og smellet kom. Rent umiddelbart trodde jeg det var en bombe som uten forvarsel hadde falt ned på skoleplassen og det oppsto full panikk i klassen. I ett nu skulle 20-30 elever ut av døren samtidig. Jeg husker ennå det enorme presset og ser for meg den skrekkslagne læreren midt i gjengen. Han var ikke til noen hjelp og støtte

for sine elever. Mannen var gammel og formodentlig i akutt sjokktilstand. Men vi kom oss da ut på gangen og etter hvert ut av skolen.

I forvirringen som hersket begynte straks all verdens rykter å svirre. De materielle skader rundt oss var stort sett begrenset til knuste glassruter. Men vi så straks røyken velte over Festningskaaien et par km. unna. Odd og jeg beveget oss først i retning av Nordnes og det tok ikke mange minuttene før vi møtte de første lastebilene med skadde og døde. Etter hvert fikk vi høre rykter om fare for nye eksplosjoner og vi fant det mest tilrådelig å dreie av og legge veien mot Kalfaret og Lappen der mormor og onklene bodde med meg selv som losjerende. Vi var forlengst klar over at det hadde skjedd noe dramatisk, men visste lite om det omfang ulykken hadde og skulle få. Vi tenkte på mor ute på Nordnes og på Bjarne og Andreas som ennå ikke var gått på skolen. De måtte ha opplevd eksplosjonen på atskillig nærmere hold enn oss.

Etter en kort visitt i Lappen, der mormor selvsagt også hadde hørt smellet og var ganske oppskaket, ga Odd og jeg oss ut på ny vandring. Med det samme møtte vi mor, Andreas og Bjarne, provisorisk lappet etter kuttsår i ansiktene, men ellers uskadd, til vår store lettelse.

Vi valgte å bevege oss nordover mot Sandviken for å finne ut hvordan det sto til med Jakob som oppholdt seg hos tante Anna. Vi gikk via Bellevue og fulgte Fjellveien, hvorfra vi hadde god utsikt over byen og de brannene som etter hvert hadde brutt ut i kjølvannet av eksplosjonen. Bl.a. så vi at det var begynt å brenne i Nykirken på Nordnessiden av Vågen. Slik området bak kirken var bebygd med trehus tett i tett og med trange smug, skjønnte vi snart at hjemmet vårt sto i fare for å bli flammenes rov. Og fort gikk det! Ilden beveget seg nordvestover og da vi hadde passert traseen for Fløybanen (omtrent der hvor "hesten trenger kvile"), måtte vi bare konstatere at N. Griegsmug 5a ikke kunne reddes. Store deler av bebyggelsen mellom Nykirkealm. og Tolbodalm. strøk med i denne brannen, også huset der mormor hadde bodd noen år før. Hjemmet vårt ble totalskadd.

Festningskaaien sett fra Fjellveien, 20. april 1944.
Foto: ukjent. BBA-1181, Va:5.

Blant de få ting som ble reddet unna flammene var en stor veggklokke med glassdør. Klokken var blitt løftet av sine hengsler og av lufttrykket eller -bølgen fra eksplosjonen plassert pent og skånsomt på gulvet og derfra hentet ut av huset før det ble innhentet av brannen. Jeg tror det var onkel Andreas som sto for aksjonen og uret eksisterer den dag i dag. Ellers gikk det meste tapt, skjønt vi var ikke særlig rik på gods og gull. Stort sett erstattelig innbo og løsøre, med unntak av fars premier, sølvmedaljen og diplommet fra O.L. Mors reaksjon på tapet av hjem og innbo var relativt avslappet. For henne var det bare en ting som betydde noe; at vi alle var i live og uskadd. Alt det andre ville ordne seg og helst til det bedre, mente hun. Selv sto jeg litt på siden av disse hendelsene, som tilskuer på en måte. Likevel; det var dramatisk nok, også for meg.

Hendelsene i Bergen denne vårdagen i 1944 gikk siden under betegnelsen Katastrofen. De mange tusen berørte som mistet pårørende, helse eller sine hjem, var katastroferammede.

Blant de hundrevis av husløse hørte familien Erstad i Griegssmuget på Nordnes. I denne forbindelse ble også jeg definert som offer, som en av husstanden.

Et betydelig hjelpeapparat ble organisert, i privat så vel som offentlig regi, både på det lokale og det nasjonale plan. Først og fremst var det full mobilisering av helsevesenet som måtte ta seg av alle de skadde. Særlig var det stort behov for øyeleger som for anledningen ble tilkalt fra hele landet. De fysiske skader lot seg nok etter hvert registrere og behandle. Verre var det med sjokkskader. Disse fikk folk takle som best de kunne og prøve å hjelpe hverandre. Det var ennå mange år før begrepet psykiatrisk krisehjelp var oppfunnet.

Det ble i en fart opprettet provisoriske innkvarteringsordninger og matstasjoner. Alt innenfor en allerede etablert beredskapsplan. Utallige innsamlingsaksjoner så dagens lys. Penger, klær, sengetøy, møbler etc. strømmet på i kjølvannet av et betydelig og meget vanskelig registreringsarbeid som skulle avdekke skadenes omfang og hvem som var rammet. Årsaken til ulykken ble et tema for seg. Tyskerne var raskt ute og skylte på sabotasje fra undergrunnsbevegelsen. De mistet forøvrig en del av sine egne som var under oppstilling på Festningen, der Hitlers fødselsdag skulle markeres, da smellet kom. Det var imidlertid aldri noen tvil om at ansvaret for det som hadde hendt helt og fullt hvilte på "vernemakten" selv.

Familien Erstad ble i første omgang samlet i Lappen. Jakob og jeg fikk ligge ovenpå hos Harold om nettene. De hadde bra plass og vår familie fikk en innkvarteringsordning det gikk an å leve med for en kortere tid.

Blant de mange hjelpetilbud som strømmet på, kom det fra ulike kanter av landet invitasjoner om opphold i private hjem for barn som var berørt av katastrofen. Skolene var stengt for året og sommeren nærmet seg. Okkupasjonen gikk på sitt femte år og ikke minst sivilbefolkningen i Bergen begynte å bære preg av dens virkninger som kanskje en av de hardest rammede når det gjaldt krigsskader.

I løpet av mai md. dro hundrevis av bergensbarn utstyrt med navneverker fra byen til noen måneders opphold hos pleieførelde man etter søknad hadde fått tildelt. Turen gikk til Sogn og Fjordane i nord, Sunnhordland og Rogaland i sør og til vossetraktene og Hallingdal i øst. Bjarne, Jakob, Andreas og jeg havnet på Gol. Så langt hjemmefra hadde vi aldri vært før. Vår lengste togreise var til da begrenset til Nesttun. Odd ble sendt til Krøderen og tilbrakte sommeren på prestegården hos onkel Olav, som var gift med tante Ragnhild, fars nest eldste søster. De hadde sønnen Torleif og datteren Åsta som begge var omtrent på vår egen alder. Odd var m.a.o. hos familie, mens vi andre havnet hos totalt fremmede mennesker, som hentet oss på jernbanestasjonen og hver for seg brakte oss til våre nye hjemmemiljøer.

Øst for vannskillet.

Mitt første møte med Østlandet og Hallingdal åpnet på mange måter en ny verden for meg. Jeg nærmet meg 14 år og følte meg til å begynne med, særlig under togtransporten og ankomsten, litt dum og stakkarslig som flyktningebarn, med navnelapp på jakken og omgitt av en masse småunger. Men akkurat slike følelser fortok seg etter hvert til fordel for de mange nye inntrykk som skulle takles og situasjoner som skulle beherskes. Et av de første problemene som oppsto i møtet med mitt nye vertskap var faktisk å gjøre seg forstått med hverandre rent språklig. Strilemål og sognedialekt hadde jeg fått en viss erfaring med, men hallingdalsk var nesten for utenlandsk å regne i sammenligning. Jeg var selv nokså sikker på å snakke et ganske alminnelig norsk, men oppdaget fort at mitt bergenske tungemål var minst like hebraisk for hallingdølen som jeg opplevet hans dialekt.

På denne tid, altså for mer enn femti år siden, levde de hundrevis av dialekter vårt land var beriket med i langt større grad sitt eget, lokalt avgrensede liv. Flyttet man på seg, prøvde de fleste å "normalisere" språket mot riksmål eller det offisielt anerkjente landsmål, alt ettersom. Mest stuerent var det selvsagt å lære seg riksmål. Man ville jo gjerne bli forstått og fremfor alt unngå å bli mobbet. Dialekt var enda ikke akseptert som skrift- og talespråk verken i mediene eller skoleverket. I dag er dialekt ("det naturlige talemål") blitt til de grader "in" at det ofte er vanskelig å vite hvor grensene går mot det som ennå er våre to offisielle "målføre".

En fordel med denne utvikling er jo den åpenbare at vi forstår hverandre langt bedre enn før på tvers av dialektene. På sikt tror jeg likevel vi vil stå oss på i større grad å rendyrke de to offisielle språk. Med befolkningens økende bevegelighet og skifte av bosted blir vel også dette resultatet, om en generasjon eller så, når nostalgien har lagt seg.

Men som sagt; i 1944 sto vi faktisk overfor et visst kommunikasjonsproblem i dette så ellers vakre, norske dalføre som het Hallingdal. Vi opplevde sågar at lokalbefolkningen lo av oss når vi brukte mange av våre bergenske spesial vendinger. Og det var ikke alltid like lett å ta igjen, i hvert fall ikke når vi var alene mot de mange og disse endatil var voksne og våre foresatte. Noen egentlig språkbarriere skapte likevel ikke denne lille filologiske konflikt. Vi lærte fort de nye lyder og vendinger og i hvert fall de minste byungene tok fort etter bygdefolket.

Å komme til Hallingdal den siste våren og sommeren under krigen ble på mange måter som åpenbaringen av en ny verden. Fra geografitimen på skolen visste jeg riktignok en del om de ulike landsdelers særpreg m.h.t. topografi, klima, folke- og næringsliv. Jeg hadde lært om V-daler og U-daler, om innlandsklima og kystklima, Golfstrømmens betydning, næringsgrunnlag og naturressurser. I mitt første møte med Østlandet på den andre siden av det såkalte vannskille fikk jeg illustrert at det fantes et annerledes Norge enn det vi til den tid var vant med. Det var ikke bare måten folket i denne dalen snakket på. Natur og værlag var vennligere, et inntrykk den aktuelle årstid forsterket. Og selv om der på Gol var visse innslag av tysk kavaleri, følte jeg likevel krig og okkupasjon som langt borte. Folk levde av gårds- og skogbruk med tilhørende servicenæringer. Det var ikke beskjedne småbruk slik vi kjente dem fra kysten og vestlandsfjordene, men solide gårder preget av veletablert velstand. En slik gård var det jeg havnet på, et par km. nedenfor Gol sentrum. Eieren het Per Hagen, en koselig og aktiv hallingdøl som hadde vært ordfører i kommunen før krigen. Selve bruket hans var vel ikke så stort, etter østlandsk målestokk, men han eide betydelige skogområder og det var der han hentet mesteparten av inntektene sine. Per Hagen og hans kone Liv, som hadde hentet meg på stasjonen, hadde to sønner og en datter. De var alle noe yngre enn meg.

På gården var det to bolighus; det ene et nok så alminnelig rett opp- og nedhus i to etasjer med loft, det andre oppført i tømmer i en etasje med hems. Det siste hadde særpreg og var da også brukt som familiens husvære. Til gården hørte ellers stabbur, redskapsskjul, vognstall, drengestue og stor løe. Den siste lå på den andre siden av riksvegen som skar tvers gjennom tunet og egentlig var til liten sjenanse til tross for at den representerte vegforbindelsen øst/vest. En tofelts grusvei med beskjedne trafikk. Gården omfattet også revefarm som en ugift bror av bonden tok seg av. Godt innelåst i vognstallen og i all hemmelighet sto en flunkende ny personbil som bonden hadde gjemt unna for tyskerne. Ellers var gården utstyrt både med dreng og taus. I disse omgivelser hadde jeg mitt hjem i tre måneder. Det var svært lite som minnet om oppholdet jeg hadde på mormors fødested i Sogndal ett år tidligere.

De tre brødrene mine holdt til i Gol sentrum og bodde bare beskjedne steinkastet fra hverandre. Andreas hos en velstående manufakturhandler, Bjarne hos en solid slaktermester og Jakob hos et eldre, barnløst og gudfryktig pensjonistpar. Jeg hadde inntrykk av at alle ble tatt godt hånd om. De var i nokså daglig kontakt med hverandre og kunne på den måten dølge litt av hjemlengselen. Tvillingene var på denne tid 12 år og Bjarne 10. Min egen kontakt med brødrene ble mer sporadisk.

For meg som var heldig å havne på bondegården til Per Hagen var ikke minst gjensynet med masser av god og næringsrik mat en utrolig opplevelse. Her fikk jeg mer enn nok av det jeg hadde savnet mest hjemme i Bergen. Kjøtt og flesk, smør og pålegg, brød, kaker og krem. At der sjelden var sild og fisk på bordet, beklaget jeg ikke. Til gjengjeld fikk jeg ørret, surret i rømme. En fiskesort jeg tidligere vel knapt hadde smakt. Intet under at jeg i løpet av 2-3 mnd. skjøt i været med 10 cm.

Avsnittene foran er hentet fra mine nedtegnelser av minner og tanker knyttet til oppvekst og ungdom i Bergen i tiden 1930-1951. Når det gjelder sommeren 1944 og det videre forløp skal jeg her begrense meg til det som foran er sitert og nøye meg med å slå fast at den ble rik på opplevelser og nyttige erfaringer. Dessverre ble kontakten med min vertsfamilie ikke holdt ved like, noe jeg i ettertid har beklaget sterkt.

20.04.04.

Jan